

Historiallinen romaani

■ Matti Klinge

Sir Walter Scott kehitti 1810-luvulla modernin historiallisen romaanin perusidean: fantasian luoma henkilö elää ja seikkailee todellisen menneisyyden maailmassa. Mielikuvituksen keksimä henkilö tai henkilöt ja näiden vaiheet sijoitetaan huolellisesti tutkittuun ja kuvattuun ajalliseen ja paikalliseen ympäristöön, jossa he kohtaavat historiasta tunnettuja henkilöitä, osallistuvat todella tapahtuneisiin sotilaallisiin ja poliittisiin tapauksiin, ajattelevat ja tuntevat ajalle tyypillisellä tavalla. Scottin malli sai heti lukuisia seuraajia, ensin Ranskassa ja sitten kaikkialla muualla. Ranskassa Victor Hugo, Prosper Mérimée, Alexandre Dumas ja George Sand tulivat tällä alalla kuuluisiksi, Leo Tolstoin *Sota ja rauha* edustaa tätä tyyppiä, ja meillä tietenkin myös Mika Waltarin suuret historialliset romaanit. Suomessa tämänlaatuisen historiallisen romaanin suuri nimi on kuitenkin Zacharias Topelius. Nostan hänen *Välskärin kertomuksensa* – ne alkoivat ilmestyä 1851 – sekä monien suomalaisten ja ruotsalaisten että oman tietokirjakehitykseni tärkeäksi kirjaksi.

Vallitseviin luokituksiin tottuneesta voi tuntuu erikoiselta pitää romaania tietokirjana, ja voisin toki myös kertoa nuorena lukemistani ”tieteellisemmistä” teoksista, kuten George Gamowin *Maapallon elämäkerrasta* tai Rafael Karstenin *Inkavalttiosta*. Mutta on tärkeää nähdä, että parhaat historiallisten romaanien kirjoittajat olivat ja ovat myös etevä historioitsijoita, vaikka he yleensä eivät ole päästäneet lukijoita näkemään lähdeytöskentelynsä vaiheita. Topelius oli *Välskäreitä* aloittaessaan tohtori, ja pian hänestä tuli ensin ylimääräinen Suomen historian ja sitten varsinainen Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian professori. *Välskä-*

reitit kirjoittaessaan hän enimmältään valmisti samalla luentojaan laajan kirjallisuuden perusteella.

Välskärin kertomuksiin sisältyy monenlaisia elementtejä, mutta aivan selvästi siinä on paljon hyvää tietokirjallisuutta. Topelius pystyi hahmotamaan ja kuvaamaan monia historiallisia vaiheita ja ilmiöitä myöhemmän tutkimuksen kannalta oikein ja osuvasti samoin kuin hän monissa romaaneissaan myös omisti huomiota Suomen eri maakuntien kuvaamiselle. Hän vertautuu näissä suhteissa eräisiin aikansa kuuluisiin ulkomaisiin historioitsijoihin, kuten Jules Michelet’hen.

Topeliuksen suurromaanin perustana on hegeliläiseen dialektiikkaan perustuva käsitys aatelin ja ”kolmannen säädyn” – tässä tapauksessa Pohjanmaan kauppiaiden ja suurtilonpoikien – sosiaalisesta ja poliittisesta vastakohtaisuudesta ja sen murenemisesta kuljettaessa kohti sen yhtenäissäätyläistön muodostumista, jota Ranskan vallankumous merkitsi. Romaanissa kuvataan aatelin ”kulutusta” ja suurta reduktiota 1680-luvulla, porvariston ja porvarissäädyn olemusta ja akateemista maailmaa. Mutta myös noituus ja noitavainot, 1710-luvun venäläismiehityksen aika, 1720-luvun uuden rauhankauden yritteliäisyys, 1730-luvun poliittinen elämä, diplomatian maailma ja monet muut asiat nousevat esiin ja ovat jääneet lukemattomien nuorten lukijoiden mieleen.

Topelius, kuten Dumas ja George Sand ja muut, kirjoitti kuitenkin kirjansa aikuisille, ja niissä on osuuksia, joita en voinut ymmärtää lukiessani *Välskäreitit* ensimmäisen kerran luullakseni jo 9-vuotiaana, yhtä vähän kuin (luultavasti) 10–11-vuotiaana lukemani *Sinuhien* eroottisia kohtauksia. Monet jaksot nousevat seikkailujuonen ohella ja kustannuksellakin pääosaan, kun näitä teoksia lukee – paljonkin – vanhempana. Siihen klassikoita voi suositella, ja lisäksihän klassikoista voi aina (yrittää) keskustella, jos ei ole kiinnostunut urheilu-uutisista tai missikisoista.

Välskärin ja Dumas'n ansiosta osasin Suomen (Ruotsin) ja Ranskan historiaa merkittävässä määrin jo paljon ennen kuin romaanien käsittelemistä aiheista tuli puhetta koulussa. Suhtautumiseni niihin osoitti jonkinlaista tieteellisyyttäkin, ainakin pyrin jo aivan nuorena tarkastamaan tietosanakirjasta *Muskettisotureissa* ja sen jatko-osissa mainittuja historiallisia henkilöitä. Sittemmin, lukioaikana, harrastin Ruotsin 1500–1700-lukujen aatelisgeneologiaa, johon Bertelsköldien esimerkisuvun sosiaalisen nousun ja laskun vaiheet jo olivat minut tutustuttaneet. *Välskärin kertomukset* on olennaisesti sosiaalishistoriaa, voisi melkein sanoa esimarxilaisessa hengessä, kun taas *Muskettisoturien* jatko-osa *Myladyn poika* on erinomainen johdatus kuningasvallan, aatelin ja porvariston poliittisen kamppailun historiaan. *Bragelonen varakreivi* puolestaan opetti ymmärtämään sittemmin historiantutkimuksessa niin aktuellia hovielämää ja ”hovirationaliteettia”. Kaikissa näissä mainituissa Dumas'n romaaneissa käsitellään myös Englannin historiaa. Dumas'n 1500-luku-sarjan ja varsinkin hyvin ansiokkaan 1700-luku-sarjan (*Joseph Balsamo, Kuningattaren kaulanauha* ym.) luin vasta myöhemmin, jolloin jo pystyin näkemään miten historiallisesti ”oikeaa” niiden kuvaus on ja miten pitkälti ne referoivat aikakausien omia todistuskappaleita.

Jaan Krossin romaaniutuotanto on melkein välttämätön vaatimus, jos haluaa tuntea ja ymmärtää Viron historiaa, ja Mika Waltarin romaanit tärkeitä taas Välimeren alueen monien vaiheiden tuntemisen kannalta. Opettavaisiin niistä on mielestäni *Mikael Hakim*.

Vielä kun itse ylioppilaana valmistauduin 1700-luvun historian tenttiin keväällä 1957, luin kurssikirjojen rinnalla *Välskärrien* tämän ajanjakson osuudet ja muistan, miten ne auttoivat ymmärtämään ja muistamaan sen vuosisadan oloja. Tosin on myönnettävä, että tentaattori, assistentti Yrjö Blomstedt, veti myöhemmin, antaessaan minulle toisesta tentistä merkinnän ”hyvin hyvät tiedot”, miinuksen 1700-luvun ”hyvien tietojen” perään. Sen miinuksen olen kyllä tuota vuosisataa koskevien tutkimusteni kautta varmaankin moneen kertaan hyvittänyt.

Professorina lisäsin laudatur-kurssiin vaatimuksen jonkin laajan historiallisen romaanin lukemisesta, jollaisista olivat esimerkkeinä mainitut Tolstoin ja Topeliuksen teokset sekä Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla*. Yleensä ylioppilaat olivat opintojen siinä vaiheessa hyvin kiinnostuneita näiden laajojen teosten ilmentämästä historianfilosofiasta ja painotuksista.

Parhaiden historiallisten romaanien kirjoittajat ovat tehneet merkittävää lähdetyötä ja paneutuneet kuvattavaan aikakauteen hyvin huolellisesti. Mutta vain harvat ovat suoranaisesti päästäneet lukijan näkemään tätä prosessia. Kross on antanut muutamia tärkeitä vihjeitä, joista olen kirjoittanut tutkielmankin. Waltari näyttää johdattavan tahallisesti harhaan ainakin yhdessä olennaisessa kohdassa, ja tavallaan Dumaskin kertoessaan *Muskettisoturien* johdantoluvussa romaanin taustana muka olevasta Bibliothèque Nationale käsikirjoituksesta oikeaa signumiakin muistellen.

Mutta oikeasti *Muskettisoturien* ja monien muidenkin historiallisten romaanien taustalla voidaan nähdä hyvinkin selvästi historiallisen tutkimuksen vaikutus. Dumas kirjoitti *Muskettisoturi*-sarjan rinnalla samaa aikaa käsittelevän historiallisen yleisesityksen, jonka lukeminen näyttää, että romaanit ovat olennaisesti todellisen historian dramatisointeja. Etenkin *Myladyn pojan* kuuluisa kohta Beaufortin herttuan paosta Vincennesin linnasta tarjoutuu tällaisen vertailun kohteeksi. Nyt ajankohtaisen Waltari-boomin merkeissä luin rinnakkain *Ihmiskunnan vihollisia* ja *Tacitusta* – hämmästyttävää!

Historiallisen romaanin lukija ei tietystikään voi tietää, missä kulkee faktan ja fiktion raja, mikä siis on ”tietokirjallisuutta” ja mikä ei. Tunnetut nimet ovat faktaa, mutta fiktiiviset henkilöt saattavat myös olla historiallisen sosiologian näkökulmasta ”oikein” aikaansa ja miljööseenä konstruoituja, ”ideaalittyyppillisiä” hahmoja, ja siten lukijan kannalta opettavaisia.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston historian professori (emeritus). Seuraavassa lehdessä elämänsä tietokirjoista kertoo tietokirjailija ja tiedetoimittaja Marjo T. Nurminen.